

Το λαθρεμπόριο του καπνού στη Μικρά Ασία

Το κοντραμπάντο επί Τουρκίας ήταν το πιο λεβέντικο επάγγελμα, δεν είχε καμία σχέση με το σημερινό λαθρεμπόριο. Οι κοντραμπαντζήδες έφερναν σε μεγάλες οκαδιάρικες χάρτες καπνά της Ανατολής, ξανθά, φιλοκομμένα σαν τα μαλλιά της κοπέλας. Προμήθευαν φτηνά τον κόσμο. Έφερναν ακόμα πολεμικά όπλα για τους ραγιάδες. Ήταν παλικαράδες, ένας κι' ένας... Χτυπιόνταν δυνατά με τους Τούρκους «ζαπτιέδες» και μόνο τους «κουλτζήδες» της Ρεζή λογάριαζαν για αντιμάχους.¹

«**Π**ΑΛΙΚΑΡΙΑ», «ΑΡΜΑΤΟΛΟΙ» ΚΑΙ «ΚΛΕΦΤΕΣ», «ΑΝΥΠΟΤΑΚΤΟΙ» είναι μερικοί από τους χαρακτηρισμούς που αποδόθηκαν και διατηρήθηκαν στη λαϊκή μνήμη πολλών μικρασιατών στους χριστιανούς λαθρέμπορους καπνού, που έδρασαν στην Μικρά Ασία στην διάρκεια του 19ου και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Πρόκειται για τους κοντραμπαντζήδες (contrebandier), που μετέφεραν λαθραία καπνά ιδίως από τις ανατολικές περιφέρειες της Αυτοκρατορίας και τα διακινούσαν παράνομα στα παράλια της Μ. Ασίας και στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου (Σάμο, Μυτιλήνη, Χίο).

1. Στρ. Μυριβήλη, *Ο Βασίλης ο Αρβανίτης*, 13^η έκδοση, Εστία, Αθήνα 1991, σ. 78.

Στο κείμενο αυτό επιχειρείται η διερεύνηση ορισμένων ζητημάτων που αφορούν τις πρακτικές των κοντραμπατζήδων, ιδίως μετά τη δεκαετία του 1880, οπότε, με την ανάληψη του μονοπωλίου από την εταιρεία Régie, συντελούνται σημαντικές αλλαγές στο σύστημα παραγωγής και διακίνησης του καπνού. Ο καπνός ανήκει στην κατηγορία εκείνη των προϊόντων που η κεντρική διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επέβαλε από πολύ νωρίς δασμούς. Παράλληλα με την διεύρυνση της κατανάλωσης του καπνού και την αυξημένη ζήτηση δημιουργήθηκαν και οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη τη λαθρεμπορίας του καπνού. Στην εργασία αυτή θα δούμε ότι πολλοί από τους κοντραμπατζήδες που εμπλέκονταν στο σύστημα παράνομης διακίνησης του καπνού, όταν το μονοπώλιο ήταν υπό κρατικό έλεγχο, είδαν στην ανάληψη του μονοπωλίου από την εταιρεία Régie μια ευκαιρία διεύρυνσης των δραστηριοτήτων τους, ακολουθώντας τις κληρονομημένες πρακτικές παράνομης διακίνησης.

Η ύπαρξη όμως και η δράση των κοντραμπατζήδων προκαλεί την αντίδραση της εταιρείας, που οργανώνει μηχανισμούς δίωξης των λαθρεμπόρων συστήνοντας, με την άδεια των Οθωμανικών αρχών, ένα αυτόνομο σώμα ενόπλων, τους λεγόμενους «κουλτζήδες» ή «κολτζήδες». Η αποστολή του ένοπλου αυτού σώματος ήταν να περιορίσει την παράνομη διακίνηση, προκειμένου να ελέγξει η εταιρεία πλήρως το κύκλωμα παραγωγής και διακίνησης του προϊόντος. Η δράση των κοντραμπατζήδων εντατικοποιείται από τη στιγμή που οι οθωμανικές αρχές κρατούν μια άτυπη στάση «ουδετερότητας» στις συγκρούσεις των κοντραμπατζήδων με τους κουλτζήδες, που, σε πολλές περιπτώσεις, εκδηλώνονται με τη μορφή ένοπλων και αιματηρών συγκρούσεων. Μάλιστα δεν ήταν λίγα τα περιστατικά όπου οι αρχές κατηγορήθηκαν από στελέχη της εταιρείας ότι υποκινούν τη δράση των κοντραμπατζήδων.

Η στάση αυτή των αρχών προσδιορίζεται από τη σχέση της κεντρικής διοίκησης με την Regie έτσι όπως διαμορφώνεται μετά την παραχώρηση του μονοπωλίου. Όσον αφορά τη σχέση που εγκαθιδρύεται ανάμεσα στην εταιρεία και τους λαθρέμπορους, διαπιστώνεται ότι η δημι-

ουργία ένοπλων διωκτικών σωμάτων, που είχαν σκοπό την εξασφάλιση των συμφερόντων της εταιρείας, έφερε ως αποτέλεσμα μια κατ' αρχήν παράδοση συνθήκη: αφ' ενός μεν έχουμε ένοπλες συγκρούσεις και, αφ' ετέρου, μια κίνηση ενσωμάτωσης των κοντραμπαντίζήδων στους μηχανισμούς δίωξης του λαθρεμπορίου. Το γεγονός αυτό συνέβαλε στο να μνημονεύονται οι κοντραμπαντίζήδες από πολλούς μικρασιάτες ως οι «δικοί τους» κλέφτες και αρματολοί.²

Η διάδοση του καπνίσματος, τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Αμερική, προκάλεσε την αύξηση της παραγωγής των ανατολικών καπνών - όπως συνήθως αποκαλούνταν τα καπνά που καλλιεργούνταν στην Ελλάδα, στη Βουλγαρία, στη Ν. Ρωσία, καθώς επίσης στη Μ. Ασία και τις ανατολικές περιφέρειες του Οθωμανικού κράτους προς τα τέλη του 19ου αιώνα. Η καλλιέργεια και η παραγωγή των ανατολικών καπνών, που προορίζονταν για το εμπόριο, ευνοούνταν από την εδαφολογική σύσταση και τις κλιματολογικές συνθήκες που επικρατούν στις συγκεκριμένες περιοχές. Για παράδειγμα, η ξηρότητα του κλίματος, η οποία καθιστά επισφαλή την απόδοση άλλων θερινών καλλιεργειών, δεν είναι μειονέκτημα για την καπνοκαλλιέργεια, αφού το φυτό είναι ανθεκτικό σε συνθήκες ξηρασίας. Λίγες βροχές στη διάρκεια του καλοκαιριού ήταν αρκετές για ικανοποιητική απόδοση της καλλιέργειας, αλλά και αν αυτό δεν συνέβαινε η μικρότερη ποσοτική απόδοση ισοσταθμίζεται από την παραγωγή καλύτερης ποιότητας στην οποία η ξηρότητα του κλίματος επιδρά ευνοϊκά.

Στην περίπτωση των καπνών που καλλιεργούνταν στην οθωμανική επικράτεια οι ποικιλίες ήταν πολλές και εξαρτιόνταν από τις ιδιαίτερες κλιματολογικές και εδαφολογικές συνθήκες κάθε περιοχής, καθώς και από τις προτεραιότητες που έθεταν οι παραγωγοί μικροϊδιοκτήτες για τις καλλιέργειές τους. Για παράδειγμα, στην περιφέρεια της Προύσας

2. Βλ. σχετικά, Αρχείο Κ.Μ.Σ., φάκελος Α7 (Αϊβαλί- Θέματα κοινωνικής ζωής).

κυρίως στα σαντζάκια Μπίλετζικ και Προύσας, οι μικροκαλλιεργητές δεν ενδιαφέρονταν τόσο για την ποιότητα των καπνών τους όσο για την αυξημένη ποσότητα, αφού υπήρχε μεγάλη ζήτηση ιδίως από την Αμερική. Το ίδιο ίσχυε και για τους καλλιεργητές της περιφέρειας της Νικομήδειας, όπου η παραγωγή ήταν σημαντικά αυξημένη.

Αντίθετα, σε περιοχές όπως εκείνες που υπάγονταν στην περιφέρεια Αϊδινίου ή στην ευρύτερη περιοχή του Σεβδίκιοι το βάρος δινόταν στην παραγωγή εξαιρετικών ποιοτήτων, που ήταν απόλυτα προσαρμοσμένη στο είδος των καπνών που ζητούσαν οι αγορές της Γερμανίας, της Αιγύπτου, της Ρωσίας κλπ. Λίγα καπνά καλλιεργούνταν σε περιφέρειες όπου η παραγωγή άλλων προϊόντων (π.χ. λάδι, σταφίδα) κάλυπτε το μεγαλύτερο μέρος των καλλιεργειών, όπως συνέβαινε με τις παραλιακές και όχι μόνο περιοχές της Μ. Ασίας. Τέλος, σημαντικές καπνοπαραγωγικές περιοχές υπήρχαν στον Πόντο (Μπάφρα, Σαμψούντα, Τραπεζούντα). Σε αρκετές ανατολικές περιφέρειες παράγονταν όχι ιδιαίτερα αυξημένες ποσότητες καπνού, οι οποίες ωστόσο ήταν περιζήτητες για το χαμηλό κόστος τους, προκαλώντας έτσι και το ενδιαφέρον αρκετών ομμάδων κοντραμπαντιστών που έδρευαν είτε στη Μ. Ασία είτε στον Πόντο.³

Ωστόσο, καλλιέργειες όπως του καπνού, της σταφίδας, του βαμβακιού και άλλων προϊόντων κατευθύνονταν ως ένα μεγάλο βαθμό από δυτικά εμπορικά συμφέροντα, ιδίως από τα μέσα του 19ου αιώνα. Τα προηγούμενα χρόνια οι οικονομικοί μηχανισμοί του κράτους δεν ευνόησαν τη συστηματική επέκταση καλλιεργειών, τα προϊόντα των οποίων θα μπορούσαν να προορίζονται για εξαγωγή που πιθανώς θα επέφερε

3. Για τα ζητήματα αυτά, βλ. Π. Κοντογιάννης, *Τουρκία και Τούρκοι*, Αθήνα 1924, σσ. 275, και, *Γεωγραφία της Μ. Ασίας*, Αθήνα 1921, σσ. 364, 394-395. Χρ. Σολδάτος, *Ο οικονομικός βίος των ελλήνων της δυτικής Μ. Ασίας*, Αθήνα 1995, σσ. 129-130, 136, 144, 146-147, 151. D. Quataert, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire 1881-1908*, N.Y. University Press, London 1983, σσ. 15-16

την αύξηση των δημοσίων εσόδων μέσω της εισροής συναλλάγματος. Η οργάνωση μονοκαλλιιεργειών θα εξαρτούσε οικονομικά πολλές περιοχές της οθωμανικής επικράτειας, ενδυναμώνοντας τον κίνδυνο των κοινωνικών αναταραχών στην περίπτωση συγκυριακών κρίσεων (μείωση της ζήτησης από μια αγορά). Οι αναταραχές αυτές θα ήταν δύσκολο να ελεγχθούν εξαιτίας της μεγάλης έκτασης του οθωμανικού κράτους. Εξάλλου, οι οικονομικές δυσχέρειες που αντιμετώπιζε η κεντρική διοίκηση την εποχή αυτή απομάκρυναν το ενδεχόμενο της ανάληψης έργων υποδομής (π.χ., βελτίωση των οδικών δικτύων και βελτίωση των συγκοινωνιών) με δημόσιες δαπάνες, κάτι που θα συνέβαλε αποφασιστικά στην ολοένα και μεγαλύτερη εμπορευματοποίηση της αγροτικής παραγωγής. Το πρόβλημα αυτό απέτρεψε την διεύρυνση της εμπορευματοποίησης μέχρι και τις αρχές του 20ού αιώνα, παρά την ύπαρξη αξιόλογης αγροτικής παραγωγής.⁴

Σε αρκετές περιοχές, ιδίως στα μεγάλα αστικά κέντρα, η οικονομική παρέμβαση δυτικών επιχειρηματιών και τραπεζών βελτιώνει σημαντικά την κατάσταση, συμβάλλοντας αποφασιστικά στην ενίσχυση του εμπορίου. Πραγματοποιούνται έτσι επενδύσεις σε οποιονδήποτε τομέα μπορεί να αποφέρει σημαντικά κέρδη από δυτικές εταιρείες (πρωτοστατούντων των αγγλικών και γαλλικών), που επενδύουν κεφάλαια στην κατασκευή δημοσίων έργων υποδομής, ιδίως στην περιοχή της Μ. Ασίας, με σκοπό την ανάπτυξη του εμπορίου και την αύξηση των κερδών τους. Κατασκευάζονται επίσης οδικά και σιδηροδρομικά δίκτυα, δίκτυα ηλεκτροδότησης και ύδρευσης, κυρίως σε πόλεις που ενδιαφέρουν τα δυτικά συμφέροντα, με αποτέλεσμα τον μερικό εξαστισμό τους.⁵

4. Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μ. Ασία 19ος αιώνας-1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σσ. 106-107. D. Quataert, *Social Disintegration*, ό.π., σσ. 8-9.

5. Αναγνωστοπούλου Σ., *Μ. Ασία*, ό.π., σσ. 104-105.

Στον τομέα του εμπορίου του καπνού και μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα κυριαρχούν πάνω από είκοσι γαλλικοί εμπορικοί οίκοι, που οργανώνουν τις δραστηριότητές τους και επενδύουν τα κεφάλαιά τους έχοντας εξασφαλίσει σημαντικότερες φορολογικές ατέλειες. Επίσης, στον ίδιο τομέα δραστηριοποιούνται και άλλοι ευρωπαϊκοί εμπορικοί οίκοι (ιδίως αγγλικοί και ολλανδικοί) χωρίς ωστόσο να μπορούν να ανταγωνιστούν τους αντίστοιχους γαλλικούς. Πρόκειται για την εποχή όπου η κεντρική οθωμανική διοίκηση επιχειρεί να τονώσει την εξαιρετικά αποδυναμωμένη δημόσια οικονομία μέσω των ξένων επενδύσεων, παραχωρώντας προνόμια που, σύμφωνα με πολλούς μελετητές, δημιουργούσαν όρους οικονομικής και πολιτικής εξάρτησης.⁶

Στο πλαίσιο αυτό ιδρύεται με σουλτανικό φερμάνι, το 1883, η εταιρεία Régie (Société de la Regie co-intéresse de tabacs de l' Empire Ottoman) ως εταιρεία του οθωμανικού μονοπωλίου του καπνού, η οποία και λειτουργεί μέχρι τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920. Η ίδρυση της εταιρείας πραγματοποιήθηκε ύστερα από διαπραγματεύσεις ανάμεσα στην κυβέρνηση και τρεις τραπεζικούς οργανισμούς, την Αυτοκρατορική Οθωμανική Τράπεζα,⁷ μέσω της οποίας ενεπλάκησαν στην υπόθεση του μονοπωλίου γαλλικά κεφάλαια, την Kredit Austalt και την γερμανική Bleinchröder. Μετά τις διαπραγματεύσεις αυτές, η Régie αποκτούσε το αποκλειστικό προνόμιο της αγοράς, πώλησης και κατεργασίας όλων των καπνών που παράγονταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς επίσης και της είσπραξης των φόρων και των τελών.

6. Α. Ανδρεάδης, *Η Μ. Ασία και ο ελληνισμός*, τ. Δ', Θεσσαλονίκη, 1973, σ. 511.

7. Πρόκειται για τον σημαντικότερο τραπεζικό οργανισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ιδρύθηκε με αγγλικά κεφάλαια, ενώ στα 1863 μετατράπηκε σε τράπεζα αγγλογαλλικών συμφερόντων με έδρα το Λονδίνο και αργότερα την Κωνσταντινούπολη. Είχε το αποκλειστικό προνόμιο έκδοσης τραπεζογραμματίων και το δικαίωμα να ενεργεί τις συνήθεις τραπεζικές εργασίες του κράτους. Βλ. σχετικά, Στ. Αντωνόπουλος, *Μ. Ασία*, Αθήνα 1907, σσ. 50-53.

Ακόμη, αποκτούσε το δικαίωμα της χορήγησης αδειών σε καλλιεργητές όπως και της δανειοδότησής τους. Από την άλλη, στο δημόσιο ταμείο θα εισέφερε το 30% του πλεονάσματος από τα έσοδά της.⁸

Η ουσιαστική έναρξη της λειτουργίας της εταιρείας ένα χρόνο αργότερα (1884, δρομολογεί την εφαρμογή μιας σειράς σημαντικών επενδυτικών κινήσεων. Δημιουργούνται εργοστάσια επεξεργασίας καπνού και παρασκευής τσιγάρων σε εμπορικά κέντρα όπως η Κωνσταντινούπολη, η Σαμφούντα, η Θεσσαλονίκη και η Σμύρνη, η λειτουργία των οποίων διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην τόνωση της τοπικής οικονομικής ζωής. Για παράδειγμα, στη Σαμφούντα του Πόντου χρησιμοποιήθηκε από τη Régie ένας χώρος 8.000 τ.μ., προκειμένου να φιλοξενηθούν το τοπικό εργοστάσιο παραγωγής τσιγάρων καθώς και οι διοικητικές υπηρεσίες του. Η πρόσληψη ενός σημαντικού αριθμού εργατών και διοικητικού προσωπικού από την ευρύτερη περιφέρεια και η απασχόληση όσων δραστηριοποιούνταν στον εμπορικό τομέα ενίσχυσαν αποφασιστικά την τοπική οικονομία, συμβάλλοντας έτσι και στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων.⁹

Η στάση των οθωμανικών αρχών απέναντι στις δραστηριότητες της εταιρείας που αναφέρονταν στη διαχείριση του μονοπωλίου υπακούει σε λογικές ισορροπιών, οι οποίες υπαγορεύονται από τις ανάγκες της συγκυρίας. Από τη μια, η λειτουργία της Régie εξακολουθούσε να γίνεται αντιληπτή ως «ξένη» επέμβαση, η οποία μάλιστα είχε αντικαταστήσει τον κρατικό έλεγχο των εσόδων που προέρχονταν από την παραγωγή και τη φορολόγηση του καπνού. Από την άλλη, ένα μέρος από το πλε-

8. Βλ. σχετικά, Χρ. Λάνδρος, «Το λαθρεμπόριο του καπνού στη Σάμο και η εταιρεία του Οθωμανικού Μονοπωλίου Régie, 1880-1895», στο *Η Σάμος στα νεότερα χρόνια (17ος-20ός αιώνας). Πρακτικά Συμποσίου*. Οργάνωση: Αδελφότητα Σαμίων Αθηνών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Πανεπιστήμιο Αιγαίου και Γ.Α.Κ.-Αρχαία Νομού Σάμου (20-21 Δεκεμβρίου 1999), προς δημοσίευση και Quataert D., *Disintegration and Popular Resistance*, ό.π., σσ. 14-15.

9. Αυτόθι, σ. 18.

όνασμα των εσόδων της εταιρείας κατέληγε στη Διεύθυνση του Δημοσίου Χρέους. Σε αυτήν εμπλέκονταν οι τραπεζικοί οργανισμοί που επένδυσαν κεφάλαια για τη σύστασή της, εκτός από το ποσοστό των εσόδων που κατέληγε απευθείας στο δημόσιο ταμείο. Τέλος, οι αρχές δεν υποβάθμιζαν και το γεγονός των θετικών συνεπειών που είχε για τις τοπικές κοινωνίες η ίδρυση και λειτουργία βιομηχανικών και διοικητικών εγκαταστάσεων σε διάφορες περιοχές. Κοντολογίς, από τη στιγμή κατά την οποία η παρουσία της Régie διαδραμάτιζε ουσιαστικό ρόλο όσον αφορά την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη μεγάλων περιφερειών της οθωμανικής επικράτειας και συνέβαλε στη μείωση του δημόσιου χρέους, η στάση των αρχών δεν θα μπορούσε να είναι αποτρεπτική ως προς τη διεύρυνση των λειτουργιών της εταιρείας. Ωστόσο, όπως θα διαπιστώσουμε σε επόμενες παραγράφους, η δράση των κοντραμπαντίζδων του καπνού διαμορφώνει ένα πεδίο συγκρούσεων, μέσω του οποίου η κεντρική διοίκηση μπορεί να παρεμβαίνει στις στρατηγικές επιλογές της εταιρείας.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας της η Régie έθεσε ως έναν από τους κύριους στόχους της τον περιορισμό της δράσης των λαθρεμπόρων του καπνού, προκειμένου να μειώσει τα διαφυγόντα κέρδη και να ελέγξει τη διακίνησή του. Η ανάπτυξη του λαθρεμπορίου οφείλονταν τόσο στη μορφή του καθεστώτος στο πλαίσιο του οποίου οι παραγωγοί καλλιεργούσαν τα καπνά -που εξακολούθησε βεβαίως να ισχύει και μετά την ανάληψη του μονοπωλίου από την εταιρεία, όσο και στην πολιτική της ίδιας της εταιρείας. Συγκεκριμένα, πριν ακόμα το μονοπώλιο τεθεί υπό τον έλεγχό της, οι μικροκαλλιεργητές παραγωγοί ασκούσαν τις δραστηριότητές τους μέσα σε μια συνθήκη ανασφάλειας, αφού στις περισσότερες καπνοπαραγωγικές περιοχές δεν ήταν ξεκαθαρισμένο το ιδιοκτησιακό καθεστώς (δεν υπήρχαν τίτλοι ιδιοκτησίας, αμφισβήτηση των ορίων ιδιοκτησίας κλπ). Το γεγονός αυτό προκαλούσε μια σειρά αρνητικών συνεπειών, όπως η αδυναμία δανεισμού απευθείας από τράπεζες, με συνέπεια να δυσκολεύονται να καλύψουν ακόμη και τις απαραίτητες δαπάνες για τις καλλιέργειές τους, α-

φού οι τράπεζες δεν διακινδύνευαν να δανείσουν καλλιεργητές που διέθεταν αμφισβητούμενους τίτλους ιδιοκτησίας ή δεν διέθεταν καθόλου.

Έτσι, πολλοί κατέφευγαν στη λύση των προπωλήσεων της παραγωγής τους, απευθυνόμενοι κυρίως σε δίκτυα λαθρεμπόρων, τα οποία την αγόραζαν διευκολύνοντάς τους. Σε πολλές περιπτώσεις, η συμφωνία για την προπώληση οδηγούσε και στη σύναψη δανειστικών σχέσεων ανάμεσα στους καλλιεργητές και τους λαθρέμπορους ως επισφράγιση της συνεργασίας τους. Ακόμα και οι ιδιομορφίες της καλλιέργειας του καπνού διευκόλυναν την αναπαραγωγή του μηχανισμού των προπωλήσεων. Το γεγονός ότι ο καπνός αναπτύσσεται και συλλέγεται μέχρι το τέλος του καλοκαιριού, ιδίως σε περιοχές όπου δεν παραγόταν εκλεκτή ποιότητα, παρέχει τη δυνατότητα στον καλλιεργητή —καθώς μάλιστα οργανώνει την παραγωγή σε συνθήκες αβεβαιότητας— να απελευθερώνει τη γη του και να τη χρησιμοποιεί για φθινοπωρινή σπορά, κυρίως δημητριακών, κάτι που δεν επέτρεπαν άλλες θερινές καλλιέργειες, η ωρίμανση και η συγκομιδή των οποίων γινόταν πολύ αργότερα.

Η ιδιαιτερότητα αυτή ενίσχυε τη λειτουργία του μηχανισμού των προπωλήσεων, αφού ο παραγωγός επιθυμούσε τη γρήγορη απελευθέρωση της γης για να ασκήσει και άλλες μορφές καλλιέργειας, αν βέβαια μπορούσε να καλύψει τις δαπάνες τους. Έτσι, ήταν δύσκολο να αρνηθεί την προσφορά των δικτύων παράνομης διακίνησης του προϊόντος, αφού αυτά μπορούσαν να του προσφέρουν έστω και χαμηλές τιμές, αλλά σε έγκαιρο χρόνο. Επίσης, παρά την αξιολογη αγροτική παραγωγή, το εξωτερικό εμπόριο δεν επέφερε κανενός είδους μονοκαλλιέργεια και συνεπώς σταθερές και ασφαλείς συνθήκες στην οργάνωση της αγροτικής παραγωγής.

Ήδη, από την πρώτη δεκαετία της λειτουργίας της, η Régie έγινε αποδέκτης της έντονης δυσαρέσκειας καπνοκαλλιεργητών από πολλές περιφέρειες της οθωμανικής επικράτειας εξαιτίας των χαμηλών τιμών που προσέφερε. Σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα οι εξαγγελίες των στελεχών της εταιρείας, όσον αφορά τη βελτίωση των τιμών από τους μηχανισμούς του μονοπωλίου, έπαψαν να γίνονται πιστευτές με αποτέ-

λεσµα να εκδηλωθούν αντιδράσεις. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των εκδηλώσεων διαμαρτυρίας για τις τιμές που προσέφερε η εταιρεία από καπνοπαραγωγούς της Τραπεζούντας του Πόντου στα 1894, ενώ εννέα χρόνια νωρίτερα, για τον ίδιο λόγο, είχαν μεταναστεύσει μαζικά Αρμένιοι καλλιεργητές της ίδιας περιοχής προς τη Ρωσία.¹⁰

Στη συνθήκη αυτή τα δίκτυα παράνομης διακίνησης του καπνού, οι κοντραμπατζήδες, εντείνουν τις δραστηριότητές τους εκμεταλλεύομενοι και τη γενικότερη δυσφορία των καλλιεργητών, εξαιτίας της πολιτικής της εταιρείας του μονοπωλίου. Προς τα τέλη του 19ου αιώνα, η λαθραία διακίνηση του καπνού αναδεικνύεται στην πιο διαδεδομένη μορφή αντίδρασης απέναντι στο «ξένο» μονοπώλιο. Οι κοντραμπατζήδες συναλλάσσονται τόσο με πολλούς από τους δυσαρεστημένους παραγωγούς όσο και με εμπόρους που, από τη μια, ασκούν νόμιμες δραστηριότητες ως μεσάζοντες μεγάλων εμπορικών οίκων και, από την άλλη, εμπλέκονται συστηματικά στο λαθρεμπόριο. Ωστόσο, εκτός από τις παραπάνω «σταθερές» συναλλαγές, οι κοντραμπατζήδες επιχειρούν ένοπλες ληστείες σε βάρος αποστολών μεταφοράς ποσοτήτων ακατέργαστου καπνού, ιδίως από τις ανατολικές περιφέρειες της οθωμανικής επικράτειας προς περιοχές που η Régie διέθετε εγκαταστάσεις επεξεργασίας του καπνού και παρασκευής τσιγάρων. Τη δράση των ενόπλων ευνοούσε η έλλειψη ασφαλούς οδικού δικτύου καθώς και το πέρασμα των αποστολών από δύσβατες περιοχές που προτιμά η εταιρεία, ώστε να κερδηθεί χρόνος από τη μείωση της απόστασης. Ιδίως σε τέτοιου τύπου περάσματα, ομάδες ένοπλων κοντραμπατζήδων έβρισκαν την ευκαιρία να εγκλωβίσουν τα κάρα με τα οποία μεταφερόταν ο καπνός και να εξουδετερώσουν με σχετική άνεση κάθε πιθανή αντίσταση των «κουλτζήδων» που συνόδευαν τις αποστολές.

Τα σημαντικότερα επιχειρησιακά κέντρα των κοντραμπατζήδων βρίσκονταν συνήθως σε μεγάλα εμπορικά κέντρα της Μεσογείου και της

10. Αυτόθι, σσ. 20, 23-24 και J. Mc Carthy, *The Ottoman Turks*, London and N.Y. 1997, σσ. 308-309.

Μ. Ασίας γενικότερα. Σε πολλά από αυτά δραστηριοποιούνται ελληνικής καταγωγής κοντραμπατζήδες, που παραλαμβάνουν τα παράνομα καπνά και από εκεί τα διανέμουν σε άλλες περιφέρειες της οθωμανικής επικράτειας ή τα διακινούν και έξω από αυτή. Για παράδειγμα, στο Μπαλουκεσέρ, μεσογειακή πόλη και συγκοινωνιακός κόμβος, παρατηρείται έντονη λαθρεμπορική κίνηση, όπως και στον Μπουτζά ή στο Σεβδίκιοι, πόλεις με μεγάλη εμπορική κίνηση, όπου δραστηριοποιείται έντονα το ελληνικό στοιχείο.¹¹ Στα Μοσχονήσια η εμπορική κίνηση συνδεόταν με την άσκηση ναυτιλιακών δραστηριοτήτων. Αρκετοί κάτοικοι ελληνικής καταγωγής από την περιοχή διέθεταν ή νοίκιαζαν ως επιχειρηματίες μικρότερα ή μεγαλύτερα ιστιοφόρα, προσλαμβάνοντας έμπιστους ναυτικούς προκειμένου να μεταφέρουν διάφορα προϊόντα, κυρίως λάδια και αλιεύματα. Μερικοί δεν δίσταζαν να προσθέσουν στο νόμιμο φορτίο και παράνομες ποσότητες καπνού, μπαρουτιού, ακόμη και όπλων, στο πλαίσιο της συνεργασίας τους με δίκτυα κοντραμπατζήδων που αναλάμβαναν τη μεταφορά τους μέχρι την προαναφερθείσα περιοχή.¹²

Αλλά και στο Αϊβαλί σημειώνεται έντονη δραστηριότητα των κοντραμπατζήδων. Η εμπορική ανάπτυξη της πόλης, ιδίως από τη δεκαετία του 1880 λόγω της διάνοιξης του λιμανιού, δημιούργησε όρους για την οργάνωση ισχυρών δικτύων λαθρεμπόρων. Η πόλη αποτελούσε κέντρο συγκέντρωσης μεγάλων ποσοτήτων καπνού από την Ανατολή, προκειμένου να καλυφθούν οι τοπικές καταναλωτικές ανάγκες και να μεταφερθούν με εμπορικά σκάφη οι υπόλοιπες ποσότητες σε άλλα λιμάνια.¹³ Κέντρο των κοντραμπατζήδων της πόλης ήταν η αγορά του Πα-

11. Βλ. σχετικά, Ν. Καραράς, *Ο Μπουτζάς*, Αθήνα 1964, σσ. 89-93, του ίδιου, *Το Σεβδίκιοι*, Αθήνα 1964, σ. 95.

12. Π. Κοντογιάννης, *Γεωγραφία της Μ. Ασίας*, Αθήνα 1921, σσ. 276-277 και Σ. Καραϊσκάκης, *Μοσχονήσια*, Αθήνα 1973, σσ. 218-222.

13. Χρ. Σολδάτος, *Ο οικονομικός βίος*, ό.π., σ. 266.

λαιομπαχτσέ, που βρισκόταν στην ενορία του Αγίου Νικολάου, και η αγορά της Κάτω Χώρας. Στις περιοχές αυτές διεξάγονταν συνήθως οι περισσότερες συμφωνίες αγοραπωλησίας των καπνών «κατσιρμά» (λαθραίων).

Για τις περιπτώσεις καταδίωξης τους από τις αστυνομικές αρχές ή τους κολτζήδες αργότερα, οι ντόπιοι λαθρέμποροι είχαν από πριν καταστρώσει σχέδια διαφυγής, αφού ήταν αρκετά εξοικειωμένοι με τον χώρο. Βασικό μέρος των σχεδίων αποτελούσε και η προσωρινή παραμονή τους σε σπίτια συντοπιτών τους, που διέμεναν στις συγκεκριμένες περιοχές μέχρι να χαλαρώσει ο κλοιός των αποσπασμάτων και να μπορέσουν να διαφύγουν με άνεση. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει τον υψηλό βαθμό οργάνωσης που χαρακτήριζε τη δραστηριότητά τους καθώς και την ύπαρξη δικτύων αλληλοβοήθειας.

Συνήθως τα λαθραία καπνά έρχονταν στην κατοχή των ντόπιων λαθρεμπόρων με δύο τρόπους: είτε ολιγομελείς ομάδες ταξίδευαν προς την ανατολή για να τα μεταφέρουν οι ίδιες στην πόλη, είτε περίμεναν να τα μεταφέρουν στην πόλη ανατολίτες λαθρέμποροι αναλαμβάνοντας οι ίδιοι να τα κρύψουν, κατακρατώντας κάποιες ποσότητες ως αμοιβή. Στην πρώτη περίπτωση ακολουθούσαν δύσβατες ορεινές διαδρομές, προκειμένου να μη γίνονται εύκολα αντιληπτοί και να έχουν το πλεονέκτημα της κάλυψης στην περίπτωση ένοπλης σύγκρουσης με διωκτικά αποσπάσματα. Ήταν καλά οπλισμένοι και χρησιμοποιούσαν δυνατά άλογα που θα άντεχαν τις κακουχίες ενός μεγάλου και δύσκολου ταξιδιού. Στη δεύτερη περίπτωση, πολύ συχνά, τα λαθραία μεταφέρονταν στα υπόγεια σπιτιών που στην ουσία ήταν κρυψώνες, την ύπαρξη των οποίων δεν γνώριζαν οι ανατολίτες λαθρέμποροι. Από εκεί, αρκετές ποσότητες των λαθραίων καπνών φυγαδεύονταν, με διάφορους τρόπους, χωρίς αυτό να γίνεται αντιληπτό από τους αρχικούς κατόχους. Έπειτα, αυτά τα καπνά, μοιράζονταν σε διάφορα άλλα σπίτια, που συνήθως βρίσκονταν έξω από το κέντρο της πόλης, με αποτέλεσμα να είναι αρκετά δύσκολο να εντοπιστούν από τους κολτζήδες ή οι κοντραμπατζήδες της Ανατολής. Ωστόσο, τέτοια περιστατικά προκαλούσαν, σε πολλές περιπτώσεις,

συμπλοκές ανάμεσα στους τελευταίους και τους ντόπιους κοντραμπατζίδες. Μάλιστα, δεν ήταν λίγες οι φορές που οι συμπλοκές αυτές ήταν τόσο βίαιες και εκτεταμένες, ώστε να μη μπορούν να τις ελέγξουν οι αρχές και να προκαλούν το θάνατο ορισμένων από τα μέλη των αντιμαχόμενων ομάδων.¹⁴

Επίσης, μερικά από τα τοπικά δίκτυα των λαθρεμπόρων ανέπτυσαν μεταξύ τους στενή συνεργασία. Για παράδειγμα, οι Αϊβαλιώτες μετέφεραν στα παράλια ή στα Μοσχονήσια καπνά της Ανατολής και από εκεί αυτά μεταφέρονταν κατεργασμένα ή ακατέργαστα μέχρι και την Προποντίδα με εμπορικά ιστιοφόρα που είχαν ναυλώσει τα τοπικά δίκτυα λαθρεμπορίας. Πολλές φορές τα ανακάτευαν με καπνά από τη Στυλίδα και το Βόλο, τα οποία προμηθεύονταν από λαθρεμπόρους κυρίως των νησιών του ανατολικού Αιγαίου. Έτσι φτιάχνονταν τα περίφημα χαρμάνια του Αϊβαλιού και των Μοσχονησιών που ήταν περιζήτητα για το άρωμά τους.¹⁵

Η ολοένα και συστηματικότερη συνεργασία ανάμεσα στις τοπικές ομάδες κοντραμπατζίδων δημιούργησε όρους λειτουργίας ενός ευρύτερου και καλά οργανωμένου λαθρεμπορικού δικτύου. Η δράση του δικτύου αυτού προκάλούσε όλο και περισσότερα προβλήματα στην Régie σχετικά με τον μονοπωλιακό έλεγχο των αγορών. Χαρακτηριστική είναι και η περίπτωση του δικτύου που λειτουργούσε με βάση τη συνεργασία «κατσιρματζίδων» του Πόντου, των νησιών του ανατολικού Αιγαίου, του Μπουτζά και της Σμύρνης. Μεγάλες ποσότητες λαθραίου καπνού μεταφέρονταν από τις σημαντικότερες καπνοπαραγωγικές περιοχές του Πόντου, όπως ήταν η Μπάφρα και η Σαμψούντα, προς τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και κυρίως στη Σάμο. Εκεί «δουλεούντουσαν» με το «χαβάνι» (καπνοκοπτήρι) σε παράνομα εργαστήρια, που λειτουργούσαν συνήθως στα υπόγεια διαφόρων σπιτιών, ώστε να μετατραπούν σε μι-

14. Βλ. σχετικά, Αρχείο Κ.Μ.Σ., φάκ. Α7, ό.π., σσ. 1137-39.

15. Σ. Καραϊσκάκης, *Μοσχονήσια*, ό.π., σ. 240.

κρά δέματα έτοιμα για να πωληθούν ξανά στο εσωτερικό της οθωμανικής επικράτειας. Σαμιώτες λαθρέμποροι αναλάμβαναν να μεταφέρουν το παράνομο φορτίο και πάλι στα μικρασιατικά παράλια, απέναντι από τη Σάμο. Από εκεί το παραλάμβαναν λαθρέμποροι του Μπουτζά, το συγκέντρωναν σε προκαθορισμένες τοποθεσίες, συνήθως δυσπρόσιτες και, αφού πλήρωναν για τις υπηρεσίες τους Σαμιώτες,¹⁶ το μετέφεραν, πάντοτε νύχτα και καλά οπλισμένοι, σε διάφορες συνοικίες της Σμύρνης και από εκεί σε άλλες μικρασιατικές πόλεις.

Τέτοιου τύπου επιχειρήσεις μεταφοράς από παραλιακές τοποθεσίες προς τη Σμύρνη και αλλού ήταν συνήθως επικίνδυνες για τα μέλη αυτών των αποστολών, αφού οι κολτζήδες της εταιρείας του μονοπωλίου φρόντιζαν να τις επιτηρούν, όσο αυτό ήταν εφικτό. Δεν ήταν λίγα τα περιστατικά που οι αποστολές μεταφοράς των παράνομων φορτίων συναντούσαν τυχαία τις ομάδες επιτήρησης της Régie, με αποτέλεσμα να ακολουθούν αιματηρές συμπλοκές με αρκετά θύματα και από τις δυο πλευρές.¹⁷ Ωστόσο, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, είχε αναπτυχθεί ένας μηχανισμός προστασίας ορισμένων λαθρεμπορικών δικτύων, ο οποίος συσχετίζεται με τον τρόπο σύστασης του σώματος των κολτζήδων και τις σχέσεις που διατηρούσαν πολλοί από αυτούς με λαθρέμπορους.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η λαθραία διακίνηση του καπνού αποτέλεσε για την εταιρεία του μονοπωλίου κεντρικό πρόβλημα εξαιτίας των διαφυγόντων κερδών. Η σύσταση του ένοπλου σώματος των κολτζήδων, με την άδεια των οθωμανικών αρχών, υπήρξε ουσιαστικά το μοναδικό μέτρο για την καταστολή των παράνομων ομάδων και τον περιορισμό του φαινομένου. Με μια πρώτη ματιά, η στάση των αρχών συνιστά ση-

16. Η πληρωμή σε αρκετές περιπτώσεις δεν γινόταν μόνο με χρήματα αλλά είχε και τη μορφή της ανταλλαγής με άλλα παράνομα φορτία, όπως όπλων, μπαρουτιού κλπ.

17. Βλέπε σχετικά, Ν. Καραράς, *Ο Μπουτζάς*, ό.π., σσ. 92-93, *Ο οικονομικός βίος*, ό.π., σσ. 276-277 και Αρχείο Κ.Μ.Σ., φακ. Α7, ό.π., σ. 1144.

μαντικότερη παραχώρηση προς την εταιρεία, στον βαθμό που η τελευταία αποκτούσε το δικαίωμα να χρησιμοποιεί μέσα στην επικράτεια δικά της ένοπλα τμήματα με τη μορφή ιδιωτικού στρατού. Μάλιστα, τα μέλη αυτών των ομάδων είχαν το δικαίωμα να ασκούν ελέγχους σε χώρους, οι οποίοι αποτελούσαν καίρια σημεία όχι μόνο για την εύρυθμη οικονομική λειτουργία του κράτους (π.χ. κεντρικά και μη οδικά δίκτυα, σιδηροδρομικοί σταθμοί, λιμάνια κλπ.), αλλά και για την εξέλιξη των διεθνών του σχέσεων. Για παράδειγμα, δεν ήταν σπάνιες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες πλοία ναυλωμένα από την εταιρεία και καλά εξοπλισμένα προχωρούσαν σε νηοψίες ακόμη και σε μη οθωμανικά πλεούμενα, προκειμένου να ανακαλύψουν μεταφερόμενα παράνομα φορτία καπνού. Η εκτίμηση του κατά πόσο η θαλάσσια περιοχή στο χώρο της οποίας πραγματοποιούνταν ο έλεγχος ήταν πράγματι μέρος της ευρύτερης οθωμανικής επικράτειας, πολλές φορές γινόταν από τον πλοίαρχο της εταιρείας με τρόπο αυθαίρετο και χωρίς να στηρίζεται στη γνώση συμβάσεων σχετικών με τα διεθνή σύνορα.¹⁸

Εντούτοις, με μια πιο προσεκτική ματιά, η στάση των οθωμανικών αρχών μπορεί να ερμηνευθεί ως μια πολιτική επιλογή που υπακούει αυστηρά στις συγκυριακές εξελίξεις, αλλά και στην οικονομική και κοινωνική κατάσταση που είχε διαμορφωθεί εκείνη την εποχή. Καταρχάς, η συμφωνία ανάμεσα στις αρχές και στην εταιρεία του μονοπωλίου προέκυψε από την αδυναμία των οθωμανικών διωκτικών μηχανισμών να ελέγξουν αποτελεσματικά τη διαρκή διεύρυνση του λαθρεμπορίου. Η πρόταση των στελεχών της Régie για τη σύσταση του ένοπλου σώματος των καπνοφυλάκων βρίσκει σύμφωνες τις αρχές, εξ αιτίας του ότι οι οθωμανικές αρχές διέθεταν μακροχρόνια εμπειρία όσον αφορά τη δράση των λαθρεμπορικών δικτύων, αφού τα αστυνομικά και στρατιωτικά αποσπάσματα αποτελούσαν όλα τα προηγούμενα χρόνια τους βασικούς διωκτικούς μηχανισμούς. Με βάση την εμπειρία αυτή δεν θα ήταν δύ-

18. Χρ. Λάνδρος, «Το λαθρεμπόριο του καπνού στη Σάμο», ό.π., χσ.

σκολο να γίνουν αντιληπτές οι τεράστιες δυσκολίες που θα αντιμετώπιζε ένας διωκτικός μηχανισμός ευέλικτος μεν, όπως ήταν το ένοπλο σώμα των κολτζήδων, ο οποίος ωστόσο θα είχε περιορισμένες δυνατότητες να ελέγξει τεράστιες και, σε πολλές περιπτώσεις, δυσπρόσιτες περιοχές, προκειμένου να περιορίσει τη δράση των λαθρεμπόρων. Κοντολογίς, τουλάχιστον από την πλευρά των επίσημων αρχών, η αναποτελεσματικότητα ενός τέτοιου διωκτικού μηχανισμού πρέπει να ήταν προβλέψιμη. Εντούτοις, η οθωμανική διοίκηση δεν διστάζει να παραχωρήσει το δικαίωμα της δίωξης στην εταιρεία, επειδή ακριβώς το ενδιαφέρον της δεν εστιάζεται στην ολοκληρωτική πάταξη της δράσης των παράνομων ένοπλων, αλλά στον περιορισμό αυτής της δράσης στα όρια του λαθρεμπορίου.

Η λαθρεμπορική δραστηριότητα σε αρκετές περιπτώσεις λειτουργούσε ως μηχανισμός εκτόνωσης πιθανών κοινωνικών αναταραχών και δυσανεξίας, που θα προέκυπταν εξαιτίας κρίσεων στις τάξεις των καλλιεργητών. Η δυνατότητα τμήματος των παραγωγών, αλλά και μικρεμπόρων, να συνεργάζονται με ομάδες κοντραμπατζήδων, ιδίως σε περιόδους κατά τις οποίες η τιμή πώλησης του προϊόντος μειωνόταν σε σημαντικό βαθμό, απομάκρυνε το ενδεχόμενο της επέκτασης της κοινωνικής δυσφορίας και της εκδήλωσης εκτεταμένης αναταραχής, στην οποία η κεντρική διοίκηση θα ήταν υποχρεωμένη να εμπλακεί. Το γεγονός ότι οι καπνοπαραγωγικές περιοχές ήταν διάσπαρτες στον χώρο της οθωμανικής επικράτειας προκάλούσε μεγάλες δυσκολίες στην κεντρική εξουσία όσον αφορά τον έλεγχο μιας πιθανής έκρυθμης κατάστασης από τους κατασταλτικούς μηχανισμούς της. Για τον λόγο αυτό άλλωστε, σε ορισμένες περιπτώσεις, η οθωμανική διοίκηση τηρεί μια άτυπη στάση ουδετερότητας απέναντι στη δράση των κοντραμπατζήδων, η οποία από τους ιθύνοντες της εταιρείας του μονοπωλίου ερμηνεύεται ως στάση υποστήριξής τους.

Χαρακτηριστικό είναι το περιστατικό που αναφέρεται σε προφορική μαρτυρία και το οποίο συνέβη περίπου στα μέσα της δεκαετίας του 1890, χωρίς να προσδιορίζεται χρονικά με ακρίβεια. Μια ομάδα ένο-

πλων κοντραμπατζήδων επιχείρησε να «περάσει» λαθραίες ποσότητες καπνών στο Αίβαλί. Η εταιρεία του μονοπωλίου έστειλε μια καλά εξοπλισμένη ομάδα κουλτζήδων, προκειμένου να τους συλλάβει, αλλά αυτό στάθηκε τελικά αδύνατο, αφού, ύστερα από σκληρή ένοπλη αντιπαράθεση με τους λαθρεμπόρους, τράπηκε σε φυγή. Έτσι, οι υπεύθυνοι της Régie χρημάτισαν αξιωματούχους τμήματος του οθωμανικού στρατού που έδρευε στις γύρω περιοχές, για να εμποδίσουν την είσοδο των κοντραμπατζήδων και του φορτίου που μετέφεραν στην πόλη. Στη συμπλοκή που ακολούθησε σκοτώθηκε ο πατέρας ενός αρχηγικού μέλους της ομάδας των λαθρεμπόρων. Αμέσως οι υπόλοιποι μετέφεραν τον νεκρό στον μητροπολιτικό ναό της πόλης, όπου και διοργάνωσαν αυθόρμητη εκδήλωση διαμαρτυρίας ενάντια στην παράτυπη συνεργασία της εταιρείας του μονοπωλίου με το οθωμανικό στρατιωτικό απόσπασμα. Μάλιστα, με τη συνδρομή τοπικών παραγόντων, τηλεγράφησαν στον σουλτάνο, διαμαρτυρόμενοι για την ανάμειξη ενός θεσμικού μηχανισμού στις διαφορές τους με τη Régie. Οι ενέργειες του σουλτάνου ήταν ενδεικτικές όσον αφορά τη στάση της κεντρικής εξουσίας. Με φερμάνι διέταξε την παραπομπή σε στρατοδικείο της Σμύρνης των αξιωματικών που χρηματίστηκαν από την εταιρεία, ενώ μετέθεσε ακόμη και τους στρατιώτες που μετείχαν στην επιχείρηση δίωξης των κοντραμπατζήδων, όπως και τον διοικητή των αστυνομικών αρχών της πόλης, επειδή δεν πρόλαβε την εκδήλωση διαμαρτυρίας στον προαύλιο χώρο του ναού.¹⁹ Η στάση αυτή καταδεικνύει την επιθυμία της διοικητικής αρχής να περιορίσει τη δράση των ενόπλων στα όρια του λαθρεμπορίου και να αποφευχθεί έτσι ο κίνδυνος να λάβει το ζήτημα ανεξέλεγκτες διαστάσεις.

Η ανάθεση της μονοπωλιακής διαχείρισης του καπνού στην εταιρεία αυτομάτως την καθιστούσε αποκλειστικό αποδέκτη της όποιας δυσαρέσκειας των παραγωγών, με αποτέλεσμα η κεντρική εξουσία να αποφεύ-

19. Για τα γεγονότα αυτά, βλ., Αρχείο Κ.Μ.Σ., φακ. Α7, ό.π., σσ. 1140-1142.

γει ή να ελαχιστοποιεί το κοινωνικό και πολιτικό κόστος που θα είχε στην περίπτωση της διαχείρισης, από την ίδια, ζητημάτων που σχετίζονταν με την εξέλιξη της καλλιέργειας, της παραγωγής και της ρύθμισης των τιμών. Ενδεχόμενη ανάμειξη της υπέρ των συμφερόντων της Régie πιθανώς να αποδυνάμωνε τη δυναμική του συγκεκριμένου πλεονεκτήματος. Από την άλλη, η αποκλειστική ευθύνη της διαχείρισης του καπνοπαραγωγικού συστήματος από την εταιρεία, με ό,τι αυτό συνεπαγόταν για την ίδια (δυσaréσκεια και αντιδράσεις για τις τιμές, ανάγκη αντιμετώπισης του λαθρεμπορίου, κλπ.), δημιουργούσε μια προνομιακή συνθήκη για την κεντρική εξουσία. Καθώς είχε παραχωρήσει το δικαίωμα της δίωξης των κοντραμπατζήδων στο μηχανισμό της Régie, δεν ήταν υποχρεωμένη να συνδράμει η ίδια στην αναχαίτιση της δράσης τους. Όταν λοιπόν της ζητιόταν κάτι τέτοιο από τα στελέχη της εταιρείας, εξαιτίας των δυσκολιών που συναντούσαν οι κολτζήδες, ισχυροποιούνταν η διαπραγματευτική της δυνατότητα, όσον αφορά καίρια ζητήματα που προσδιόριζαν τις σχέσεις της με την εταιρεία (λ.χ. το ζήτημα της αύξησης του ποσοστού που θα εισέφερε στο δημόσιο ταμείο από τα έσοδα της καπνοπαραγωγής).

Η αποστασιοποίηση από το πρόβλημα του λαθρεμπορίου του καπνού απάλλασσε τη διοίκηση από επιπρόσθετα οικονομικά βάρη, που σχετίζονταν με τη δίωξη των δικτύων διακίνησης των παράνομων φορτίων (δαπάνες για την τροφοδοσία και μετακίνηση σε μεγάλες εκτάσεις δικτυικών αποσπασμάτων), σε μια περίοδο κατά την οποία αντιμετώπιζε σοβαρά οικονομικά προβλήματα. Ωστόσο, η αποστασιοποίηση αυτή προκαλούσε την εντατικοποίηση των δραστηριοτήτων από τη μεριά των κοντραμπατζήδων και δημιουργούσε όρους για όλο και μεγαλύτερη οικονομική επιβάρυνση της εταιρείας, λόγω των αυξημένων δαπανών για τη δίωξή τους. Πράγματι, στο χρονικό διάστημα 1884-1908, οι δαπάνες της Régie που προορίζονταν για τη δίωξη των παράνομων δικτύων σχεδόν διπλασιάστηκαν.²⁰

20. Την περίοδο 1884-1889 η εταιρεία του μονοπωλίου είχε δαπανήσει για το

Επίσης, η απεμπλοκή της κεντρικής διοίκησης από τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, όσον αφορά τις επιλογές της Régie, διαμόρφωνε ένα πεδίο αξιοποίησης αυτών των επιλογών και σε διεθνές επίπεδο. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα της διαιτητικής παρέμβασης της αυτοκρατορίας στη διαμάχη που ξέσπασε ανάμεσα στην ηγεμονία της Σάμου και τη Régie, στη διάρκεια της δεκαετίας του 1890. Η ανάπτυξη της καπνοκαλλιέργειας στο νησί ως εναλλακτικής λύσης, εξαιτίας της καταστροφής των αμπελιών από φυλλοξήρα και της παρακμής του εμπορίου του κρασιού, συνοδεύτηκε από την εμφάνιση τοπικών λαθρεμπορικών δικτύων. Η εξέλιξη αυτή προκάλεσε την άμεση αντίδραση της εταιρείας. Τα στελέχη της υποστήριξαν πως οι δραστηριότητες των δικτύων αυτών υπονομεύουν τη νόμιμη λειτουργία της, επιφέρουν ζημιές και μείωση των εσόδων της. Βέβαια, η στάση τους μπορεί να ερμηνευθεί και από το φόβο τους για την ανάδειξη μιας νέας ανταγωνιστικής καπνοπαραγωγικής περιοχής, ο έλεγχος της οποίας δεν θα ήταν εύκολος λόγω του ιδιαίτερου καθεστώτος αυτονομίας που απολάμβανε. Σύμφωνα πάντα με τις κατηγορίες των υπευθύνων της εταιρείας, στη Σάμο εισάγονταν περισσότερες ποσότητες καπνού από όσες ήταν αναγκαίες για να καλυφθεί η τοπική κατανάλωση, ύστερα μάλιστα και από την ανάπτυξη της ντόπιας παραγωγής. Οι πλεονάζουσες ποσότητες προορίζονταν για τα τοπικά παράνομα δίκτυα, τα οποία τις επεξεργάζονταν και τις εξήγαγαν σε περιοχές που έλεγχε το μονοπώλιο. Η άποψη νομικών κύκλων της εταιρείας ήταν πως το γεγονός αυτό αποτελούσε σοβαρή παραβίαση των κανόνων λειτουργίας του μονοπωλίου: ενώ το νησί αποτελούσε μέρος της αυτοκρατορίας, εισήγαγε ξένα καπνά και τα εξήγαγε μέσω του λαθρεμπορίου χωρίς την άδεια και τον έλεγχο της Régie.²¹ Έτσι, επικαλούμενη η διεύθυνση της εταιρείας τις παραπάνω

συγκεκριμένο λόγο περίπου 120.000 τουρκικές λίρες, ενώ το αντίστοιχο ποσό για την περίοδο 1899-1908 ξεπερνούσε τις 215.000 τ.λ. Για το εν λόγω ζήτημα βλ., D. Quataert, *Social Disintegration*, ό.π., σ. 21.

21. Βλ., Χρ. Λάνδρος, «Το λαθρεμπόριο του καπνού στη Σάμο», ό.π.

παραβιάσεις προχώρησε σε αυστηρή επιτήρηση των παραλίων του νησιού. Οι περιπολίες των πλοίων της, σύμφωνα με την επίσημη θέση των στελεχών της, αποσκοπούσε στην προφύλαξη των δικαιωμάτων της και στην αναχαίτιση του λαθρεμπορίου. Ωστόσο, μολονότι μέτρα κατά του λαθρεμπορίου είχε πάρει και η Ηγεμονία του νησιού, με τη δικαιολογία ότι ζημιωνόταν η εγχώρια βιομηχανία, η εταιρεία δεν της αναγνώριζε το δικαίωμα του ελέγχου, δίνοντας τις δικές της ερμηνείες για το αν αυτό ήταν νομικά έγκυρο ή όχι.²²

Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν σε σύγκρουση τη Σαμιακή Ηγεμονία με τη διεύθυνση της Régie. Αφορμή της διαμάχης υπήρξε ο αυστηρός και, σε αρκετές περιπτώσεις, αυθαίρετος έλεγχος σαμιακών πλοίων που κατευθύνονταν στα μικρασιατικά παράλια. Πολλοί καπεταναίοι του νησιού διαμαρτύρονταν για τα πρόστιμα που τους επέβαλαν στη διάρκεια νηψιών οι υπάλληλοι της εταιρείας, καθώς και για την κατάσχεση εμπορευμάτων τα οποία θεωρούσαν παράνομα. Στο πλαίσιο αυτό, η κεντρική διοίκηση της αυτοκρατορίας παίρνει διαπραγματευτική πρωτοβουλία, αναλαμβάνοντας το ρόλο του επιδιαιτητή. Έτσι η Ηγεμονία και η διεύθυνση του μονοπωλίου οδηγούνται σε απευθείας διαπραγμάτευση, με αποτέλεσμα τη σύνταξη σχεδίου κανονισμού που αφορούσε την εισαγωγή, την εξαγωγή και τη διάθεση των καπνών, στα 1894. Βάσει του παραπάνω σχεδίου υπογράφηκε σχετική σύμβαση ανάμεσα στις δυο πλευρές, η οποία όμως ακυρώθηκε από τη Γενική Συνέλευση της Σάμου ένα χρόνο αργότερα.²³

22. Κατά την άποψη του νομικού επιτελείου της εταιρείας, στη δικαιοδοσία του οθωμανικού μονοπωλίου ανήκε και το οθωμανικό πέλαγος, συμπεριλαμβανομένης σε αυτό και της Σάμου. Η αυτονομία του νησιού περιοριζόταν μόνο στις εσωτερικές του υποθέσεις και στα λιμάνια του. Όταν κάποιο πλοίο απέπλεε και εισερχόταν σε θαλάσσια περιοχή στην οποία η κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν κατοχυρωμένη από τις διεθνείς συμβάσεις, η εταιρεία είχε το δικαίωμα της θαλάσσιας επιτήρησης με βάση τη συμφωνία ανάθεσης της διαχείρισης του μονοπωλίου. Αυτόθι.

23. Αυτόθι.

Πέρα από την τύχη που είχε η συγκεκριμένη σύμβαση, αξιοσημείωτη είναι η τακτική της διοίκησης να αξιοποιεί τις επιλογές της εταιρείας, προκειμένου να παρεμβαίνει σε ζητήματα που θεωρούνταν κατοχυρωμένα από προηγούμενες διεθνείς συμβάσεις. Ουσιαστικά, το σημείο παρέμβασης της κεντρικής διοίκησης σχετιζόταν με το δικαίωμα κυριαρχίας σε θαλάσσιες περιοχές που αμφισβητούσε η Régie. Χωρίς να ταυτίζεται με τις θέσεις της εταιρείας, μέσω του διαιτητικού της ρόλου, νομιμοποιεί την ανακίνηση ζητημάτων που σχετίζονταν με την αυτονομία του νησιού, έστω και αν αυτή η ενέργεια δεν είχε άμεσα αποτελέσματα. Τέτοιου τύπου τακτικές δεν είναι δυνατό να προβληθούν ως πολιτική στρατηγική της ίδιας της οθωμανικής διοίκησης, αλλά αξιοποιούνται σύμφωνα με συγκυριακές εξελίξεις που διαμορφώνονται από επιμέρους αντιπαραθέσεις, όπως αυτή ανάμεσα στη Σαμιακή Ηγεμονία και την εταιρεία διαχείρισης του οθωμανικού μονοπωλίου του καπνού.

Η εντεινόμενη δράση των δικτύων παράνομης διακίνησης του καπνού, εξαιτίας κυρίως της στάσης που τηρεί απέναντί τους η κεντρική διοίκηση, προκαλεί σε μικρό χρονικό διάστημα την άμεση αντίδραση της διεύθυνσης της εταιρείας. Η αντίδραση αυτή εστιάστηκε σε τρία σημεία. Πρώτον, στην εντατικοποίηση των διώξεων και στη σκλήρυνσή της στάσης της σε βάρος των λαθρεμπόρων. Η επιλογή αυτή σύντομα προκάλεσε ακόμη πιο βίαιες αντιμαχίες ανάμεσα στους κολτζήδες και τους κοντραμπατζήδες, καθώς και την αύξηση των δαπανών της εταιρείας που προορίζονταν για το σκοπό αυτόν. Δεύτερον, στη στρατολόγηση στο ένοπλο σώμα των κουλτζήδων ατόμων που μετείχαν στο παρελθόν σε παράνομες ομάδες διακίνησης των λαθραίων. Η στρατολόγηση τέτοιων ατόμων γινόταν συνήθως από περιοχές όπου το λαθρεμπόριο του καπνού και οι αντίστοιχες δραστηριότητες σημείωναν έξαρση. Τρίτον, στην προσπάθεια να διασφαλίσουν οι υπεύθυνοι της Régie τη συνεργασία τοπικών πολιτικών και οικονομικών παραγόντων που θα τους διευκόλυναν στο έργο του περιορισμού των λαθρεμπορικών δραστηριοτήτων. Πρόκειται για έναν εξω-εταιρικό μηχανισμό ο οποίος αποτελούνταν από παράγοντες που θεωρητικά είχαν τη δυνατότητα να ασκή-

σουν πιέσεις προς την κεντρική διοίκηση, προκειμένου αυτή να ενισχύσει τις επιχειρήσεις για την πάταξη των κοντραμπατζήδων.

Συνήθως, τέτοιου τύπου συνεργασίες επιδιώκετο να πραγματοποιηθούν σε περιοχές όπου υπήρχαν μεγάλα συμφέροντα από την εξαγωγή του προϊόντος. Εκεί οι έμποροι επιχειρηματίες δεν διακινδύνευαν εύκολα να χρησιμοποιούν λαθραίο εμπόρευμα, άρα και να συνεργάζονται με τα δίκτυα παράνομης διακίνησής του. Πολλοί από αυτούς είτε κατείχαν οι ίδιοι κάποια διοικητική θέση που τους επέτρεπε να ασκούν απευθείας πιέσεις προς τις αρχές, είτε είχαν αναπτύξει στενές σχέσεις με άλλους τοπικούς παράγοντες τους οποίους μπορούσαν να επηρεάσουν.²⁴ Από την άλλη, όμως, οι τοπικοί παράγοντες σχετίζονταν με μικρούς κυρίως εμπόρους, οι οποίοι είχαν συνάψει σχέσεις συνεργασίας με μέλη λαθρεμπορικών ομάδων. Η διαπλοκή αυτής της μορφής σχέσεων λειτουργούσε συχνά ως μηχανισμός άμεσης επικοινωνίας της διεύθυνσης με τις παράνομες ομάδες διακίνησης του προϊόντος, ώστε μέσα από τη διαδικασία μιας άτυπης διαπραγματεύσεως τα μέλη αυτών των ομάδων να περιορίζουν τη δράση τους, εξασφαλίζοντας συγκεκριμένα ανταλλάγματα. Όπως θα διαπιστώσουμε στις παραγράφους που ακολουθούν, οι προαναφερθείσες επιλογές της εταιρείας διαμόρφωσαν μια συνθήκη την οποία επιχείρησε να αξιοποιήσει η κάθε μια από τις εμπλεκόμενες πλευρές στην υπόθεση του λαθρεμπορίου του καπνού.

Τόσο η μορφή της σχέσης που εγκαθιδρύεται ανάμεσα στη Régie και τους κοντραμπατζήδες (ένοπλη αντιπαράθεση με τα διωκτικά σώματα των κολτζήδων), όσο και η επιλογή της εταιρείας να ενσωματώνει στον διωκτικό μηχανισμό της άτομα που προέρχονταν από το χώρο των λαθρεμπόρων, οδηγούν τους τελευταίους στην ιδιάζουσα πρακτική της βίαιης ένοπλης αντιπαράθεσης με το διωκτικό ένοπλο τμήμα της εταιρείας, από τη μια, και την προσωρινή ενσωμάτωσή τους σε αυτό, από την άλλη.²⁵

24. Βλ. σχετικά, D. Quataert, *Social Disintegration*, ό.π., σ. 25

25. Για τα ζητήματα αυτά, βλ. σχετικά, Ν. Κοταρίδης, «Το δίκιο του Μαλη-

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του ξακουστού για τη δράση του Αϊβαλιώτη λαθρέμπορου Ν. Παγίδα. Ο ίδιος, όπως και τα αδέρφια του, ανέπτυξε σημαντική δράση στην ευρύτερη περιοχή γύρω από το Αϊβαλί, διακινώντας μεγάλες ποσότητες λαθραίου καπνού και παράνομα φορτία με όπλα και μπαρούτι. Στη διάρκεια της πρώτης πενταετίας του 20ού αιώνα, σε μια εποχή όπου το τοπικό δίκτυο των κοντραμπαντζίδων, στο οποίο είχε αναλάβει αρχηγικό ρόλο, είχε δεχτεί καιρεια πλήγματα από τους κολτζήδες της Régie χωρίς ωστόσο να έχει αναστείλει τη δραστηριότητά του, ο Παγίδας εισχωρεί στο ένοπλο αυτό σώμα με τη μεσολάβηση τοπικού παράγοντα. Μάλιστα, σε σύντομο χρονικό διάστημα, κατάφερε να αποκτήσει αρχηγική θέση, καθοδηγώντας τις επιχειρήσεις των κολτζήδων ενάντια στους πρώην συντρόφους του. Η εξέλιξή του στην ιεραρχία του ένοπλου τμήματος της εταιρείας οφείλεται στο γεγονός ότι μέσα από την «πετυχημένη» δράση του στο χώρο της παρανομίας έχει αποδείξει πως μπορεί να τα καταφέρει εξίσου καλά και στο χώρο των διωκτών των κοντραμπαντζίδων. Η διεύθυνση της εταιρείας, αντιλαμβανόμενη πως ο Παγίδας είναι καλός γνώστης των στρατηγικών των λαθρεμπόρων, μιας που σε πολλές περιπτώσεις υπήρξε ο ίδιος ο εμπνευστής τους, επιχειρεί να τον αξιοποιήσει αναθέτοντάς του τη δίωξη των πρώην συνεργατών του. Εντούτοις, κατά τη διάρκεια της θητείας του στην εταιρεία δεν σταμάτησε να εξυπηρετεί τα συμφέροντα των ντόπιων κοντραμπαντζίδων, ειδοποιώντας τους για τις κινήσεις των διωκτών τους, όταν οι τελευταίοι επρόκειτο να αναπτύξουν δράση. Η στάση του Παγίδα, όπως και άλλων κοντραμπαν-

σόβα και η εξέγερση του 1836 στη Στερεά Ελλάδα, παραδοσιακές κοινωνικές στρατηγικές και σύγχρονο κράτος» στο *Αφιέρωμα στον Αλέξανδρο Δεσποτόπουλο. Ανάλεκτα Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας*, επιμέλεια: Στ. Παπαγεωργίου, Παπαζήσης, Αθήνα 1995 και Ν. Θεοτοκάς – Ν. Κοταρίδης, «Πολιτικό σύστημα και οριοθέτηση της νομιμότητας. Η λειτουργία της αμνηστίας κατά την οθωνική περίοδο». *Τιμητικός Τόμος στη μνήμη του Καθηγητή Ηλία Δασκαλάκη*, Πάντειον Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1991.

τζήδων που θήτευαν κατά καιρούς στους κολτζήδες, οδήγησε τους Αϊβαλιώτες να τους ταυτίζουν με τους κλέφτες και τους αρματολούς, θεωρώντας τους συνεχιστές της «λεβέντικης» παράδοσής τους.²⁶

Ουσιαστικά, η επιλογή της εταιρείας του μονοπωλίου του καπνού να εντάξει στις τάξεις των καπνοφυλάκων άτομα που είχαν αναπτύξει έντονη δράση στο χώρο του λαθρεμπορίου συμβάλλει τελικά στην διατήρηση και αναπαραγωγή αυτού του χώρου. Η δημιουργία των διωκτικών μηχανισμών από την εταιρεία και η στρατολόγηση λαθρεμπόρων προϋποθέτει μια λογική εξοικονόμησης της βίας που επενδύεται στην καταστολή. Λειτουργεί όμως και ως μηχανισμός που εκτονώνει την κρίση στους χώρους των λαθρέμπορων, καθώς απορροφά πλεονάζον δυναμικό και το αναδιατάσσει σε διώκτες και λαθρέμπορους. Έτσι όμως διατηρείται όλο το ανθρώπινο δυναμικό γύρω από την διακίνηση του καπνού, μετασχηματίζοντας κάποια από τα παράνομα δίκτυα σε διώκτες, που δεν χάνουν όμως την επαφή τους με τον χώρο και συνεπώς μπορούν με την ίδια ευκολία να ξαναπεράσουν στο λαθρεμπόριο.

Η λειτουργία του εν λόγω μηχανισμού στηρίζεται εν πολλοίς σε δυο παραμέτρους. Η πρώτη σχετίζεται με τη δυνατότητα των πρώην κοντραμπατζήδων, που κατευθύνουν πλέον τις ενέργειες των ενόπλων της εταιρείας, να οδηγούν σε διαπραγματεύσεις τα δυο αντιμαχόμενα μέρη, όταν η μεταξύ τους σύγκρουση κρίνεται αντιοικονομική για την εταιρεία και τους λαθρέμπορους. Το γεγονός αυτό διαμορφώνει μια ευνοϊκή συνθήκη δράσης για τα παράνομα δίκτυα, εξαιτίας των πιθανών ανταλλαγμάτων. Η δεύτερη αφορά τη δυνατότητά τους να προστατεύουν τις ομάδες στις οποίες πιθανώς να μετείχαν πριν ενταχθούν στο διωκτικό σώμα της εταιρείας, αξιοποιώντας γνώσεις και πληροφορίες, όταν η σύγκρουσή τους με αυτό τις έφερνε σε πολύ δύσκολη θέση. Έτσι, η λειτουργία αυτή αφήνει, παράλληλα, ανοικτό το δρόμο της επιστροφής τους στον παλαιό χώρο δράσης.

26. Αρχείο Κ.Μ.Σ., ό.π., σσ. 1144.

Εκτός όμως από τον μηχανισμό αυτό, που συνδέεται κυρίως με τον τρόπο που επιδρά η συγκυρία πάνω στη σχέση της Régie με τους κοντραμπατζήδες, ένας άλλος μηχανισμός, που αφορά αποκλειστικά τους εσωτερικούς δεσμούς μεταξύ των μελών του συγκεκριμένου χώρου, συμβάλλει στη διατήρηση της συνοχής του και στην αναπαραγωγή των όρων ύπαρξής του. Πρόκειται για τους στενούς δεσμούς αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας, που στηρίζουν αυτή τη συνοχή ιδίως σε περιόδους που τα τραγικά αποτελέσματα της βίαιης σύγκρουσης προκαλούν αβεβαιότητες που μπορεί να υπονομεύσουν τη συνεργασία και την αποτελεσματικότητα της δράσης των παράνομων δικτύων. Ενδεικτική είναι η περίπτωση, ενός επίσης ξακουστού κοντραμπατζή της εποχής εκείνης, του Στ. Καπούνκογλου. Ο Καπούνκογλου «ειδικευόταν» στη μεταφορά φορτίων με λαθραία καπνά από τα μικρασιατικά παράλια προς τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και αντιστρόφως. Η φήμη του ως δεινού κοντραμπατζή εξαπλώθηκε πολύ γρήγορα, εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο κατόρθωνε να ξεφεύγει από την καταδίωξη των πλοίων της Régie. Ωστόσο, επιχειρώντας σε μια από τις αποστολές του να «περάσει» ένα φορτίο λαθραίων καπνών στη Μυτιλήνη σκοτώθηκε από τα πυρά των διωκτών του, αφού πρώτα αρνήθηκε να παραδοθεί σε αυτούς αμαχητί. Από τότε όλα τα μέλη των λαθρεμπορικών δικτύων στο Αϊβαλί συνεισέφεραν στη συντήρηση της γυναίκας και των παιδιών του, αναλαμβάνοντας την προστασία της οικογένειάς του.²⁷ Τέτοιου τύπου συμπεριφορές βασίζονται σε δεσμούς τιμής και κοινές αξίες τις οποίες τα μέλη των ομάδων μεριμνούν να σέβονται και να υπακούουν. Η εμπλοκή των κοντραμπατζήδων σε ανταγωνισμούς και συγκρούσεις είτε στο εσωτερικό του χώρου είτε με τους κολτζήδες της Régie, διαμορφώνει μια συνθήκη ανασφάλειας ιδίως όσον αφορά την εξασφάλιση των οικογενειών τους. Η συνθήκη αυτή, σε αρκετές περιπτώσεις υπονομεύει τη δυναμική της δράσης τους ή τη συνέχειά της, κυρίως μετά από ένα θανάσιμο συμβάν στο εσωτερικό της ομάδας. Ο μηχανισμός αλληλεγγ-

27. Αυτόθι

γυοτήτων ουσιαστικά περιορίζει το αίσθημα της ανασφάλειας, προωθώντας τη συνοχή των μελών της ομάδας ή του δικτύου και διασφαλίζοντας τη συνέχιση των δραστηριοτήτων τους.

Στην περίπτωση του Ν. Παγίδα δεν είναι ξεκάθαροι οι λόγοι που τον ανάγκασαν ή τον ώθησαν να ενταχθεί στους κολττζήδες. Όπως προαναφέρθηκε, εκείνο που προκύπτει από τη μελέτη των περιορισμένων αναφορών γύρω από τη δράση του είναι πως την απόφασή του την παίρνει σε μια χρονική περίοδο όπου το τοπικό δίκτυο των λαθρεμπόρων στο οποίο ανήκει έχει δεχτεί σοβαρά πλήγματα από τη βίαιη σύγκρουση με τους ένοπλους της Régie. Επίσης, τη σύσταση προς τη διεύθυνση της εταιρείας την κάνει ένας τοπικός παράγοντας της πόλης του Αϊβαλιού για τον οποίο και πάλι τα στοιχεία είναι ανεπαρκή. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη μας το γεγονός ότι ο Παγίδα στη διάρκεια της θητείας του δίνει πληροφορίες στους πρώην συνεργάτες του για τις κινήσεις των κολττζήδων, προφανώς για να τους προστατέψει, και ότι κάποια στιγμή επιστρέφει στον παλαιό του χώρο κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες, μπορούμε να υποθέσουμε τα εξής: Η διεύθυνση της εταιρείας, σύμφωνα με τη στρατηγική της στο ζήτημα του λαθρεμπορίου, δέχεται στις τάξεις του ένοπλου διωκτικού τμήματός της έναν πρώην αντίπαλο, ο οποίος ωστόσο εμπνέει στα μέλη της σεβασμό λόγω του αρχηγικού του ρόλου στο τοπικό παράνομο δίκτυο και της πλούσιας δράσης του. Οι ικανότητές του στην παράνομη δράση αποδεικνύουν το πόσο πολύτιμη μπορεί να αποδειχθεί η συνεργασία του με την εταιρεία. Κι αυτό για τρεις σημαντικούς λόγους.

Πρώτον, γιατί η γνώση του Παγίδα γύρω από τη στρατηγική των επιχειρήσεων των κοντραμπατζήδων μπορεί να αυξήσει την αποτελεσματικότητα των επιχειρήσεων των κολττζήδων, άρα να συμβάλλει και στη μείωση των δαπανών της εταιρείας, αφού είναι δυνατή η αποφυγή αντιοικονομικών ενεργειών.

Δεύτερον, άνθρωποι σαν τον Παγίδα έχουν τη δυνατότητα να ενισχύσουν τη λειτουργικότητα του μηχανισμού εξοικονόμησης της σύγκρουσης ανάμεσα στους κολττζήδες και τους κοντραμπατζήδες, εξαι-

τίας της ευχέρειάς τους να διαπραγματεύονται απευθείας με τα παράνομα δίκτυα. Το γεγονός αυτό αποτελεί βασική παράμετρο των συγκερασμών και ισορροπιών που αφορούν όχι μόνο τη σχέση της Régie με το contrabando αλλά και τις σχέσεις της με την κεντρική διοίκηση. Πράγματι, η ένταση της βίας, με ό,τι αυτή συνεπάγεται (πολλά θύματα, διαμαρτυρίες...), προκαλεί συνήθως την άμεση επέμβαση της κεντρικής διοίκησης στα εσωτερικά της εταιρείας και κυρίως όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζεται τις σχέσεις της με τα δίκτυα. Και τούτο στον βαθμό που οι αρχές ενδιαφέρονται ως επί το πλείστον να μην εκδηλωθεί εκτεταμένη κοινωνική αναταραχή, εξαιτίας των αποτελεσμάτων μιας πιθανής έντονης σύγκρουσης. Επίσης, μια συνθήκη έξαρσης της βίας, στο πλαίσιο της σύγκρουσης, είναι πιθανό να αναγκάσει τη διεύθυνση της εταιρείας να απευθυνθεί στις αρχές ζητώντας τη συνδρομή τους. Το παραπάνω γεγονός αυτομάτως ενισχύει τη θέση της κεντρικής διοίκησης απέναντι στη Régie, ιδίως σε διαπραγματευτικό επίπεδο, αφού στις περισσότερες περιπτώσεις ανακινούνται ζητήματα που σχετίζονται με τη διανομή των ποσοστών κέρδους από την καπνοπαραγωγή.

Τρίτον, γιατί η δυνατότητα της εταιρείας να διαπραγματεύεται απευθείας με τα παράνομα τοπικά δίκτυα που την ενδιαφέρουν την αποδεσμεύει, σε μεγάλο βαθμό, από τη σχέση εξάρτησης που διαμορφώνεται πολλές φορές μεταξύ της διεύθυνσής της και διάφορων τοπικών παραγόντων. Η σχέση αυτή δημιουργείται λόγω του διαμεσολαβητικού ρόλου που αναλαμβάνουν, σε αρκετές περιπτώσεις, ανάμεσα στους λαθρεμπόρους και τα στελέχη της διεύθυνσης και από τη δυνατότητά τους να επηρεάζουν, ως ένα βαθμό, τις αποφάσεις λαθρεμπόρων που κατέχουν σημαντικές θέσεις στην ιεραρχία των δικτύων. Η ανάθεση αυτού του ρόλου από την εταιρεία, συνήθως, αποφέρει στους διαμεσολαβητές ευνοϊκές, όσον αφορά την αύξηση των κερδών τους, αλλά και του κύρους τους, συμφωνίες με τη διεύθυνση, μολονότι δεν αποδεικνύουν πάντα ότι μπορούν να ελέγχουν ικανοποιητικά τις ενέργειες των κοντραμπαντζήδων. Μάλιστα, στην προσπάθειά τους να πείσουν τη διεύθυνση πως

μπορούν να ελέγξουν μια κατάσταση ή πως ο ρόλος τους είναι αναγκαίος γενικότερα, συνεννοούνται συχνά με μέλη των δικτύων, προκειμένου να εντείνουν τη δραστηριότητά τους και να προκαλέσουν το ενδιαφέρον των στελεχών της.²⁸

Από την άλλη, η στάση του Παγίδα την εποχή που θητεύει στο σώμα των κουλτζήδων (προστασία της παλιάς του ομάδας) δείχνει πως δεν διακόπτει οριστικά τις σχέσεις τους με το παράνομο δίκτυο, συνεχίζει να διατηρεί επαφές (άλλωστε αυτός είναι ένας από τους λόγους για τους οποίους τον απορρόφησε η εταιρεία) και ύστερα από κάποιο χρονικό διάστημα επιστρέφει σε αυτό. Η είσοδος του Παγίδα στο ένοπλο τμήμα της Régie πραγματοποιείται σε μια περίοδο που η συγκεκριμένη ομάδα αντιμετωπίζει ιδιαίτερες δυσκολίες όσον αφορά την ύπαρξή της, αφού έχει προηγηθεί ένα διάστημα επιτυχιών των κουλτζήδων σε βάρος της. Το γεγονός της προστασίας του δικτύου από τον ίδιο τον Παγίδα, σύμφωνα με τις μαρτυρίες που σώζονται, καταδεικνύει πως η λογική της επιλογής του σχετιζόταν όχι μόνο με την δική του ύπαρξη αλλά και με την προφύλαξη των συντρόφων του. Η επιστροφή του στο δίκτυο αποδεικνύει τη διατήρηση της λειτουργίας του τελευταίου στη διάρκεια της θητείας του στους κουλτζήδες, η οποία εν πολλοίς οφειλόταν στη στάση που κράτησε, δηλαδή στη μορφή της επικοινωνίας που διατηρούσε με τα μέλη του δικτύου (παροχή πληροφοριών για τις κινήσεις των ενόπλων της Régie, κλπ). Ταυτόχρονα, η στάση του Παγίδα μπορεί να σημαίνει και ισχυροποίηση του συγκεκριμένου δικτύου, στο βαθμό που αυτή η συνεργασία αναβαθμίζει το κύρος του, στα μάτια όσων εμπλέκονταν στην παράνομη διακίνηση του καπνού στην περιοχή. Η επανένταξή του στο δίκτυο, με αρχηγικό ρόλο μάλιστα, δεν συνδέεται μόνο με τη συμπεριφορά του την εποχή που θήτευε στους κουλτζήδες, αλλά και με το γεγονός ότι είναι γνώστης των στρατηγικών του διωκτικού σώματος και των τεχνικών δίωξης των λαθρεμπόρων. Η εμπειρία και η γνώση των παραπάνω στρατηγικών καθιστά σημαίνουσα την παρουσία του

28. Πρβλ. D. Quataert, *Social Disintegration*, ό.π., σ. 25

ΤΟ ΛΑΘΡΕΜΠΟΡΙΟ ΤΟΥ ΚΑΠΝΟΥ ΣΤΗ Μ. ΑΣΙΑ

στον χώρο, αφού μπορεί να συμβάλλει στην ασφάλεια των υπόλοιπων μελών. Παράλληλα, ισχυροποιείται ο αρχηγικός του ρόλος στο εσωτερικό μιας συγκεκριμένης ομάδας ή ενός ευρύτερου δικτύου. Στο θέμα, εν τέλει, της δράσης των κοντραμπατζήδων, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε την επίδραση της λειτουργίας, τόσο των κρατικών μηχανισμών, όσο και των μηχανισμών της εταιρείας του μονοπωλίου του καπνού. Η μορφή της δράσης των λαθρεμπορικών δικτύων, επηρεάστηκε και προσδιορίστηκε, ως έναν βαθμό, από την εξέλιξη των σχέσεων που ανέπτυξαν οι μηχανισμοί αυτοί, στο πλαίσιο της συγκυρίας εκείνης της περιόδου.